

A rajongók – Rajongók

Kemény Zsigmond regényének és Móricz átdolgozásának összehasonlítása kvantitatív módszerrel*

Móricz, az átdolgozó

Móricz Zsigmond írásművészetének és írói pályájának egyik különleges mozzanata, hogy műveit rendszeresen, mondhatni folyamatosan átdolgozta, de nemcsak a sajátjait, hanem több más íróéit is. Cséve Anna idézi az író naplójából a következőket: „Én a legtöbb munkámmal úgy vagyok, hogy újra- és újraírni szeretném. Az még csak hagyján, hogy ha lapban megjelenik valami, teljesen újraírom, mint ha csak skicckönyv volna a már egyszer megjelent forma – hiszen folytatásban írom őket, s így az ember visszafelé nem korrigálhat –, de a régi könyveimet ugyanígy újjá kívánom önteni, még a novellákat is” (Cséve 2005: 82). Az idézet az 1934. szeptember 27-i naplőbejegyzésből való, abból az időből tehát, amikor Móricz az *Erdély* három kötetének egybeszerkesztésén dolgozott. Arról, hogy az egykötetes *Erdély* születésében mekkora szerepe volt a kiadói kényszernek és az író folyamatos jobbító szándékának, a trilógia 1960-as kiadásának név nélküli utószava (feltehetőleg a sajtó alá rendező Réz Pál munkája) szolgált érdekes adalékokat (Réz 1960). Az azonban bizonyos, hogy Móricz szenvedélyes átdolgozó volt, ebben Füst Milánra és Szabó Lőrincire emlékeztet. Így vall erről a Kelet Népe 1940. augusztus 15-i számában, egy héttel *A rajongók* átírásának befejezése után megjelent szerkesztői jegyzetében: „Az utolsó három évben az volt legfőbb munkám, hogy harminc kötet regényemet újra simogattam. Voltak helyek, mondatok, szakaszok, rétegek, amiket könyörtelenül újjá váltottam. Magam szövegével úgy bántam, ahogy az ember magáéval” (Móricz 1940). Utal erre Illés Endrének az a vitacikke is, amelyben Kemény Zsigmond regényének átírását kommentálta, igen kritikusan: „[Móricz] saját munkáját is folyton rombolja és újraépíti” (Illés 1941: 9). Illés Endre cikke a Nyugat 1941. január 1-jei számában jelent meg. Minden bizonnyal erre is reagál a napló 1941. január 10-én kelt bejegyzése: „Stíluskésztségemet valósággal egész életemben azon köszörültem, hogy jóformán minden munkát, amit olvastam, a hozzányúlás álláspontjáról néztem” (idézi Cséve 2005: 81).

* A szerző ezúton is köszönetet mond a tanulmány elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért Cséve Annának és Szilágyi Irmának (PIM), továbbá Mártonfi Attilának (MTA Nyelvtudományi Intézet) és Laczkó Krisztinának (ELTE).

Ez a „romboló és újraépítő” tevékenység az írónak úgyszólván egész pályáját átfogja. Már 1902-ben, tehát még a szerző életében kísérletet tesz Jókai *A két civisének* átírására, ez azonban elveszett vagy lappang. Szigeti József *A vén bakancsos és fia, a huszár* című népszínművének Móricz által „újraköltött” változatát azonban be is mutatták a budapesti Népoperában (a mai Erkel Színházban), és ez a bemutató nagy siker volt. Másfél évtizeddel később Bornemissza *Magyar Elektráját* dolgozta át mai színpadra. Ezt is bemutatták (a Nemzeti Színházban), és igen elismerő kritikai visszhangot keltett, Kárpáti Aurél és Schöpflin is írtak róla. A következő átdolgozás Szigligeti *Csikósának* színpadra állítása volt, ezt azonban végül is csak a rádió tűzte műsorára (az adatokat I. Balogh 2004). Már *A rajongók* átírt változatának közzététele után Tolnai Lajos két regényét, a *Nemes vért* és *A szentistváni Kéry családot* is átdolgozta, ezek a Kelet Népeben jelentek meg 1941-ben.

Mi volt a célja Móricznak ezekkel az átírásokkal? Már *A vén bakancsos* 1916. márciusi bemutatóját beharangozó cikkében kifejti, hogy „[a]zokban, akik nagyon szeretik a literatúránkat, állandóan ott van az a vágy, hogy a magukéból is tegyenek valamit a közös nemzeti kincs meglevő, becses, de olykor kissé fogyatékos darabjaihoz” (idézi Balogh 2004: 50). A Kemény Zsigmond-regény új változatának bevezetőjében pedig annak a reményének ad hangot, hogy „ez a kiadás magához a megszületett szöveghez vezetné vissza az olvasót”. Vagyis Móricz törekvése elsősorban arra irányult, hogy a magyar irodalom régebbi, értékes, de nyelvi elavultságuk miatt a korabeli olvasó számára élvezhetetlen, megközelíthetetlen alkotásait hozzáférhetővé tegye. Ennek érdekében azonban nemcsak a nyelvi formát stilizálta, hanem többé-kevésbé (inkább többé, mint kevésbé) meg is rövidítette az eredeti szövegeket.

Ezek közül az átdolgozások közül a legjelentősebb és egyben a legnagyobb vihart kavaráó kétségtelenül Kemény Zsigmond regényének, *A rajongóknak* az „átírása” volt. Ennek oka egyrészt az volt, hogy az érintett eredeti művek szerzői közül Kemény volt az egyetlen vitathatatlanul nagy író, másrészt pedig az, hogy Móricznak ez a vállalkozása nem sokkal megjelenése után határozott visszautasításban részesült, mégpedig nem akárhol, hanem éppen a Nyugatban, a kor vezető irodalmi és kritikai folyóiratában.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a regény átírásának visszhangja vegyes, de inkább elmarasztaló volt. Sajátos módon már maga az új kiadás élére helyezett Kemény Zsigmond-esszé szerzője, Németh László is elhatárolódott Móricz eljárásától azzal, hogy többek között ezt írta Kemény úgynevezett magyartalanságairól: „ha meg nem szokta az ember, zavar, ha pedig mint az írójához tartozót megszokta s megszerette, éppúgy beleéli magát, mint akármilyen más írói nyelvbe” (Németh 1940: 40). Ez burkolt ellentétben áll Móricznak azzal a véleményével, hogy Keményt „korrigálni” kell ahhoz, hogy eljusson a huszadik századi olvasóhoz is.

Ha még az „adjutáns” Németh Lászlónak is (vö. Németh 1968: I. 624) fenntartásai voltak a vállalkozás indokoltságával szemben, nem csodálhatjuk, hogy a további kritikai fogadtatás is inkább tartózkodó volt. A Móricz szűkebb munkatársi köréhez tartozó Féja Géza az átdolgozott kiadás megjelenése alkalmából hosszabb cikket írt ugyan a Magyarországra, de ez a cikk sajátos módon nem az

átírásról szól, hanem Kemény Zsigmond pályaképét vázolja fel, és csak a végén ajánlja az „enyhített», olvashatóbbá tett, de eredeti valójából ki nem forgatott” művet az olvasók figyelmébe (Féja 1940).

Ezekkel a finom elhatárolódásokkal szemben Illés Endre, a már ekkor is jó nevű novellista és kritikus a Nyugat 1941. újrészében számában határozottan elmarasztalja Móricz eljárását, többek között ilyen megállapításokra ragadtatva magát: „egy idegen és kontár [!] szobrászi véső hamisít új redőket egy *befejezett* műre. Egy idegen műre. Egy *halálnak vagy halhatatlanságnak átadott műre*” (Illés 1941: 9; a kiemelések a cikk írójától valók). Véleményét abban összegezi, hogy *A rajongók* átírása „ízetlen tévedés” volt (i. h.) „Ízletlenebb és hervadtabb könyv lett, nem pedig népszerű és könnyű olvasmány. De nem lenne-e félelmetes egy népszerű és könnyű Kemény?” (i. m. 11).

Ennél is élesebb hangot üt meg a kérdésben Radnóti Miklós 1941. január 4-i naplóbejegyzése, igaz, ez a vélemény csak 1989-ben került nyilvánosságra, amikor a napló nyomtatásban is megjelent. Radnóti látatlanban, az átírt változat ismerete nélkül ilyeneket ír Móriczról: „Kezére kellene csapni, el kell kobozni, be kell tiltani az ilyet, gyalázat”, majd végül: „most Tolnai Lajost készül tönkretenni. De hogy Keményhez mert nyúlni!” (Radnóti 1989: 129).

Móricz a támadásra csak közvetve, Illés Endre nevének említése nélkül reagált a Híd január 21-i számában. Érvelésében arra hivatkozik, hogy „[a] nagy és népszerű írók általában ki vannak téve és talán rá is vannak szorulva, hogy más írók puhítsák a lábuk előtt a talajt”. Megemlíti, hogy az ő regényének, a *Légy jó mindhalálignak* is van átdolgozott, „ifjúsági” kiadása. Kemény Zsigmond műveinek sorsa neki régóta szívügye: „Hivatalosan ő van felállítva a legmagasabb polcra, s a valóságban ő vezet a nem olvasottság tekintetében” (Móricz 1941).

Az átírt *Rajongók* egykorú sajtóvisszhangjának köréből még két adalékot kell megemlítenünk. Az egyik a Független Magyarország január 27-i számának név nélkül megjelent glosszája, amely a polémiában, ha nem is bántó élességgel, inkább Móricz ellen foglal állást: „Móricz Zsigmondot kedves csínytevésen fogta az irodalmi razzia. [...] A stílus az ember, mondották a régiek. S a stílusváltoztatás nem eshetik az eredeti rovására. Mert ha igen, esetleg életre hívhatunk egy jó művet, de megölünk egy író” (N. n. 1941; a cikke Cséve Anna hívta fel figyelmemet). Másfél évvel később pedig Laczkó Géza tesz közzé *Átírás* címmel egy rövid cikket, ez azonban már nemcsak a *Rajongókra* vonatkozik, hanem általában az átírás műfajára: „Érdemes és kiváló férfiak adták rá fejüket, hogy »nehéz« magyar írókat »közelebb hozzanak« a mai közönséghez. Első hallásra tapsol az ember az ötletnek, igen-igen, Kemény Zsigmond és Zrínyi Miklós megérdemlik, hogy a szélesebb körű közönség is megismerkedhessék velük” (Laczkó 1942). A cikk a továbbiakban az átírások ürügyén a magyar irodalomtanítás eredménytelenségével és irodalmi ízlésünk olesóságával, igénytelenségével foglalkozik.

A Móricz halála utáni, immáron irodalomtörténeti jellegű értékelések száma fél kezünkön megszámlálható. Nagy Miklós a regénynek a Magyar Klasszikusok sorozatában közreadott újabb kiadásához írott alapos bevezető tanulmányában röviden érinti Móricz átdolgozásának kérdését is: a mondatok rövidítésével nem ért egyet, a többi változtatást általában helyesli. „Bárhogyan is vélekedjünk Móricz

Zsigmond átírásáról, bizonyos, hogy nem nyúlt erőszakos kézzel a szövegbe, hanem a szavak mérsékelt megváltoztatásával törekedett ódonabbá tenni a nyelvet” (Nagy 1958: 53). Hogy az „erőszakos kézzel való belenyúlás” mennyire viszonylagos értelmű fogalom, arra a továbbiakban jó néhány példával szolgálhatunk.

Martinkó András egy Kemény Zsigmondról szóló tanulmányában azt állítja, hogy Keménynél a művészi mondanivaló „az esztétikum és műépség sérelme nélkül” elválasztható a nyelvi buroktól, ennél fogva indokolt lehet az a törekvés, hogy műveinek értékeit „kiszabadítsák” az elavult és nehézkes megfogalmazás „börtönéből” (Martinkó 1977: 385). Szegedy-Maszák ezzel szemben úgy foglal állást, hogy ugyanaz a történet nem mondható el többféleképpen. „A rosszul megírt jó regény [...] majdnem ugyanúgy fából vaskarika, mint a sután megfogalmazott lírai vers” (Szegedy-Maszák 1989: 53). Az átírásnak tehát nincs meg a létjogosultsága, még akkor sem, ha olyan nagy író próbálkozik is vele, amilyen Móricz volt. Ebben a szerző Sütő Andrással ért egyet (vö. Sütő 1973: 38).

A legalaposabban Barta János foglalkozott *A rajongók* Móricz-féle átdolgozásával egy erről szóló tanulmányában. Ennek lényege, hogy „az átíró közelebb hozza a művet a maga jelenkori alkotásainak nyelvi szintjéhez – valahogy önmaga és Kemény között lebeg” (Barta 1980: 172). Az, hogy ez a közelítés milyen mértékű volt, és az eredmény az eredetihez vagy az átdolgozóhoz áll-e közelebb, olyan fontos kérdés, amelyet kvantitatív módszerrel is lehet vizsgálni; erre a későbbiekben kísérletet is teszek.

Barta a következőképpen foglalja össze megfigyeléseit a regény átdolgozásáról: „Móricz [...] sok mindent áldoz fel az eredeti Keményből. [...] a póre epikum uralkodik, s az a különös rezonancia vész el, amely Keménynél a lírai felhangokból, reflexióból, szatírából, érzelmi és gondolati távlatokból tevődik össze. [...] Problematikus vállalkozás volt ez, de úgy érzem, értékét nem csak a sikereken vagy sikertelenségen kell lemérni” (Barta 1980: 175). Az utolsó mondatnak egy kissé dodonai megfogalmazása ellenére Barta János véleménye egészében véve inkább elmarasztalónak, mint felmentőnek mondható.

A kritikai visszhang vázlatos áttekintése után vizsgáljuk meg azt a filológiai kérdést, milyen kiadás alapján dolgozott Móricz, és hogyan zajlott technikailag ez a különleges beavatkozás.

*A rajongók*nak az OSZK katalógusa (<http://www.oszk.hu/>) szerint napjainkig összesen 17 kiadása látott napvilágot:

Pest: Pfeifer Ferdinánd. 1858–1859.

Budapest: Franklin, 1897 (Kemény Zsigmond összes művei 7.)

Budapest: Franklin, 1904 (Mikszáth Kálmán bevezetőjével)

Budapest: Franklin, 1905.

Budapest: Franklin, 1913.

Budapest: Az Est Pesti Napló, [1931] (Filléres klasszikus regények sorozat)

Budapest: Franklin, [1931] (Élő könyvek. Magyar klasszikusok 51–52.)

Budapest: Franklin, [1934].

Budapest: Az Est Lapkiadó Pesti Napló, [193?] (Laczkó Géza bevezetőjével)

Budapest: Athenaeum, 1940 (Móricz Zsigmond átírásában)

Budapest: Magyar Népművelők Társasága, [1942] (Papp Ferenc előszavával)
 Budapest: Szépirodalmi, 1958 (Nagy Miklós bevezetőjével)
 Bratislava–Budapest: Madách–Szépirodalmi, 1969 (Nagy Miklós utószavával)
 Budapest: Szépirodalmi, 1971 (A *Zord idővel* együtt)
 Budapest: Szépirodalmi, 1975 (A *Zord idővel* együtt)
 Bukarest: Kriterion, 1980 (Dávid Gyula utószavával)
 Budapest: Unikornis, 2001 (Stauder Mária utószavával)

A regény elektronikusan is hozzáférhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban <http://mek.oszk.hu/08000/08034/08034.htm> cím alatt. Ez a Nagy Miklós gondozta 1958. évi kiadásnak megfelelő 1969. évi kiadás szövegét tartalmazza. Ennek az a sajátossága, hogy részben helyreállítja Gyulai Pálnak az ÖM. 7. kötetében végrehajtott „korrekcióit”. Például a *delnő* szó 13 előfordulásából Gyulai csak 4-et hagyott meg, 9-et megváltoztatott valamilyen más szóra, mint *úrnő*, *úrhölgy*, *hölgy*, *nő*; Nagy Miklósnál ehelyett 10-szer *delnő*, 3-szor *úrnő*, a MEK-ben mind a 13 helyen *delnő* olvasható. Egy másik példa: Nagy Miklós visszaállította az erdélyi nyelvjárási *pomána* 'ajándék, alamizsna' szót a regény I. részének 9. fejezetében: „S miért beszél oly garral, mintha kanállal enné a titkokat, melyekből más *pománában* sem kap egy harapásnyit?” (116), és ezt a visszajavítást a bevezető tanulmányban, illetve az utószóban meg is indokolta (Nagy 1958: 53, 494). A MEK-ben ennek megfelelően a *pománában* szóalak található, míg Gyulainál és az őt követő további kiadásokban az *ajándékban*. Más esetekben viszont Nagy Miklós és a MEK átveszi Gyulai Pál javításait: *alagya* helyett *elégia*, *ipar* helyett *iparkodás* stb. (l. Nagy 1958: 493).

Abból a szempontból, hogy átdolgozó munkája során melyik kiadást használta Móricz, az 1940 előtti kiadások közül kettő jöhetett számításba: az editio princeps, illetve a Gyulai által korigált szöveg valamelyik kiadása. Nagy Miklós szerint „Móricz minden jel szerint a Gyulai-féle szöveg alapján dolgozott” (Nagy 1958: 495), és ez volt a véleménye Barta Jánosnak is (Barta 1980: 171). Ezt a feltevést a mostani kutatás is igazolta azzal a pontosítással, hogy a Móricz által javított könyvpéldány az 1904. évi, Mikszáth Kálmán előszavával ellátott kétkötetes, illusztrált kiadás volt. Ezúton fejezem ki köszönetemet Cséve Annának és Szilágyi Irmának, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársainak, akiknek segítségével a múzeum kéziratárának Móricz-gyűjteményében sikerült megtalálni a könyv Móricz által saját kezűleg javított példányát. Az M100/5094. szám alatt őrzött könyvpéldány hiányosan maradt fenn, de így is felbecsülhetetlen értékű forrása minden további kutatásnak, amely az átdolgozás menetére, az eredeti és az átdolgozott szöveg viszonyára, valamint Móricz stilisztikai eljárásaira vonatkozik.

A PIM-ben őrzött példány alapján aránylag pontosan megállapítható az átírás időtartama: a javított könyvpéldány I. kötetének utolsó, 299. oldalára maga az író jegyezte fel, hogy „[b]efejeztem az újraírást [mármint az I. kötet újraírását – K. G.]. Pont kondítyák a déli harangot. Bp. 1940[.] aug. 1.”, utána Móricz szignójával (l. a 2. mellékleten). A II. kötet címlapjára pedig az egész munka befejezésének dátumát írta rá: „1940[.] VIII. 8[.]” Ez utóbbi időpontot a Kelet Népe szerkesztői jegyzetéből is ismerhetjük: „Május elsején fogtam hozzá, és augusztus

8-án fejeztem be, mikor harmadik unokám néhány óra múlva megszületett” (Móricz 1940). A munka két szakaszát tehát – jelképesen – a déli harangszó és az unoka születése zárja le. A május 1-jei kezdési időpontot az átírt kiadás előszavának dátuma („Leányfalu, 1940[.] május 1.”) is megerősíti. Ennek a dátumnak az alapján Barta János arra a (téves) következtetésre jutott, hogy „az átírás [...] valamikor az év első hónapjaira rögzíthető” (Barta 1980: 171). Lehet, hogy az előszót valóban a munka befejeztével írta meg Móricz, ahogy ez szokásos, de antedatálta május 1-jére. Ha a II. kötet átírása egy hetet vett igénybe, nem tarthatott sokkal tovább az I. köteté sem. Az I. kötet vége felé látható is egy ceruzával beírt dátum: „VII. 28.” Ennek alapján az átdolgozás munkájának érdemi részét 1940. július havára és augusztus első hetére tehetjük.

A Móricz által ceruzával és olykor tintával javított könyvpéldányról (egy ilyen oldalának másolatát l. az 1. mellékleten) vagy ezután, vagy az átdolgozással párhuzamosan gépelt tisztázata készült. Ez is megvan a PIM kéziratárában (M100/5097 szám alatt). Ez csak kisebb javításokat tartalmaz, jobbra csak a gépelési hibák javítását. A gépirat majdnem hiánytalanul fennmaradt, csak a II. kötet 114. oldala hiányzik, ha jól vettem észre. Három helyre a nyomtatott könyvből kitépett javított oldalak vannak beillesztve; ennek okára nem sikerült rájönnöm.

A gépelt tisztázata I. kötetének 2. oldala két további érdekességet is tartogat. Az előszó kéziratának szövegéből egy szó ceruzával ki van húzva: „Szeretném, ha ez a <népi> kiadás<,> magához a megszületett / szöveghez vezetné vissza az olvasót.” Hogy a *népi* jelző törlése kitől származik, nem állapítható meg. Az író szándéka feltehetőleg az volt, hogy ezzel a szóval az általa készített változat *népszerű*, *népies* jellegére utaljon. A *népi* jelző azonban ebben az időben félreértésekre adhatott volna alkalmat, ezért törölték, feltehetőleg Móricz tudtával és egyetértésével. A másik érdekesség az, hogy az előszó kéziratosa szövege alatt vastag kék ceruzával áthúzva ez olvasható: „Kemény Zsigmond életrajza / Irja [!] meg Féja Géza”. Mint ismeretes, az átdolgozott kiadáshoz végül nem Féja, hanem Németh László írt bevezető tanulmányt. A Móricz-kutatók a levelezés vagy más források alapján talán ki tudják deríteni, mi volt ennek a változásnak az oka. Féja egyébként végül is írt Kemény Zsigmondról (és egy kicsit az átdolgozásról is), ez azonban, mint a kritikai visszhangnál láthattuk, újságcikk gyanánt jelent meg.

*

E tanulmány célja nem a két szöveg tüzetes egybevetése és a változtatások stilisztikai értékelése – akármilyen csábító mikrostilisztikai kutatási téma lenne is ez –, hanem az eredetinek és az átdolgozásnak a számok tükrében való összehasonlítása azzal a módszerrel, amelyet egy korábbi Krúdy-tanulmányomban, majd később Krúdy és Márai, illetve a „Márai-Krúdy” stílusának szembesítésekor alkalmaztam (l. Kemény 2009, 2011). A megválaszolandó legfőbb kérdések tehát a következők:

- Milyen mennyiségi mutatók állapíthatók meg a két szövegben a szótag szintjétől a szavak, mondategységek, mondategészek szintjén keresztül a bekezdések szintjéig?
- Hogyan aránylanak egymáshoz a fő szófajok (főnév, melléknév, ige)?
- Mekkora a nyelvi képek sűrűsége, a két szöveg képtelítettsége?
- Milyen mértékben rövidítette Móricz az eredeti szöveget, s mik voltak ennek a rövidítésnek az okai; melyek a kevésbé, illetve a nagyobb mértékben, olykor radikálisan meghúzott részek?

S végül, mindezek alapján, összefoglalásul Móricz Zsigmond átdolgozó munkájának jellemzésére, értékelésére teszek kísérletet.

A két szöveget, az eredetit és az átdolgozást nem teljes egészében hasonlítottam össze. Ez megsokszorozta volna a munkára fordítandó, amúgy sem csekély időt anélkül, hogy érdemi tartalmi többletet eredményezett volna. A kvantitatív feldolgozás általános gyakorlata szerint a vizsgálatot egy megfelelően megválasztott nagyságú korpuszon végeztem el. A vizsgált korpusz az eredeti regény (a továbbiakban: KR.) és a Móricz készítette átdolgozás (a továbbiakban: MR.) szövegéből előállított 15 000–15 000 szavas mintákból, továbbá kontrollanyagként Móricz *Erdély-trilógiája* utolsó kötetének, *A nap árnyéka* című regénynek (a továbbiakban: MN.) ugyanilyen méretű mintájából tevődött össze. Ez utóbbira azért esett a választásom, mert mind a megírás ideje (1933–34), mind a benne ábrázolt kor (az 1620-as évek) tekintetében ez áll a legközelebb a Kemény-átíráshoz. A korpusz mennyiségi adatait a következő táblázat foglalja össze:

1. táblázat. *A korpusz*

	Karakter	Szótag	Szó	Me	M	Bekezdés
KR.	89 184	33 462	14 815	2 564	1 112	567
MR.	87 821	32 942	15 018	2 680	1 139	574
MN.	82 528	30 433	15 030	3 137	1 362	698
Σ	259 533	96 837	44 863	8 381	3 613	1 839

A rövidítések feloldása: Me = mondategység; M = mondategész; KR. = Kemény Zsigmond: *A rajongók* (a Nagy Miklós által részlegesen helyreállított eredeti szöveg, a MEK [Magyar Elektronikus Könyvtár] alapján); MR. = Kemény Zsigmond: *Rajongók* (Móricz Zsigmond átírásában), Athenaeum, Budapest, 1940, Híres könyvek sorozat; MN. = Móricz Zsigmond: *A nap árnyéka* (a MEK szövege szerint: <http://mek.oszk.hu/01200/01206/html/>). A karakterek száma szóközők és írásjelek nélkül értendő. A három minta szavakban mért nagysága azért különbözik egymástól, mivel teljes mondatokból állnak. Ezek a minimális eltérések azonban nem befolyásolják a statisztikai adatok érvényességét.

Mennyiségi mutatók a szótagtól a bekezdésig

Az alábbi táblázat a három alkorpusz szavainak szótagszámban mért hosszúságát hasonlítja össze:

2. táblázat. Szóhossz szótagszámban

	Szó	Szótag	Átl. szóhossz Szótag/Szó
KR.	14 815	33 462	2,25
MR.	15 018	32 942	2,19
MN.	15 030	30 433	2,02
Σ	44 863	96 837	2,15

Az első és a második sort összehasonlítva láthatjuk, hogy a szavak átlagos hosszúsága az átdolgozás során valamelyest csökkent, de messze nem a Móricz saját műveiben mérhető szintre (azért beszélhetek „művei”-ről, mert Zsilka Tibor kiszámította a *Barbárok* átlagos szóhosszát, és azt még kisebbnek, 1,97-nak találta; vö. Zsilka 1974: 87). Azaz Móricz egy kissé közelíti Kemény szövegét a saját stílusnormájához, de az átírt szöveg szóhosszúsági értéke jóval közelebb áll az eredetiéhez, mint az író saját műveiéhez. Ez az átdolgozó (jóllehet, ezen a nyelvi szinten akaratlan, tudattalan) mértéktartását jelzi.

A szavak szintjéről a mondat szerkesztés szintjére térve tekintsük meg a mondat egységek (tagmondatok) szószámában mért átlagos hosszúságát az eredeti és az átírt szövegben. A mondat egység kifejezést a továbbiakban Me-vel rövidítem.

3. táblázat. Me-hossz szószámában

	Me	Szó	Átl. Me-hossz Szó/Me
KR.	2 564	14 815	5,77
MR.	2 680	15 018	5,60
MN.	3 137	15 030	4,79
Σ	8 381	44 863	5,35

A fentiekből látható, hogy lényegében ugyanezt mondhatjuk a Me-ek szószámában mért átlagos hosszúságáról is. Az átírt változat szó/tagmondat hányadosa valamivel kisebb ugyan, mint az eredetié (tagmondatai rövidebbek), de ez a különbség jóval kisebb, mint a Móricz eredeti műve és a Kemény-átdolgozás közötti. Móricz tehát ebben a tekintetben sem akarta a saját képére formálni Kemény Zsigmond prózáját. Így értendő a Kelet Népe-beli szerkesztői jegyzetnek ez a mondata: „Nem változtattam meg a stílusát [mármint a Rajongókét], nyelvének színét sem” (Móricz 1940). Ilyesmire gondolhatott Nagy Miklós is, amikor az 1958. évi kiadás bevezető tanulmányában azt a megállapítást teszi, hogy Móricz „nem nyúlt erőszakos kézzel a szövegbe” (Nagy 1958: 53). Másban ugyanis nagyon is erőszakos kézzel nyúlt bele, erről azonban csak a későbbiekben lesz szó.

Nagyon fontos mutató a mondategységek és a mondategészek hányadosa, az úgynevezett szerkesztettség (pontosabban M-szerkesztettség, vagyis a mondat-egészek szerkesztettsége). A három mintában ez a mutató az alábbiak szerint alakult:

4. táblázat. *M-hossz Me-számban (M-szerkesztettség)*

	M	Me	Átl. M-hossz Me/M
KR.	1 112	2 564	2,30
MR.	1 139	2 680	2,35
MN.	1 362	3 137	2,30
Σ	3 613	8 381	2,32

A kapott értékek egyáltalán nem igazolják a szakirodalomnak azt a megállapítását, hogy Móricz részekre bontja Kemény nagy mondatait (Nagy Miklós megfogalmazásában: „elsősorban a hosszabb mondatok szétbontása jegyében korszerűsítette a *Rajongók* nyelvét”; Nagy 1958: 52). Vannak persze az átírásban ilyen irányú változtatások is. Ezek közül most kettőt mutatok be.

Az előbbiben a teljes bekezdést idézni kell, hogy érzékelhetővé váljék Kemény mondatfűzésének jellege: „A szegény ifjú csak egy körülményt feledezt ki okoskodásából; azt a kacér tekintetet, melyet Deborah Gyulaira vetett, s mely a lány magaviseletét egészen más világításba állította volna. Csak imént Gyulai észrevehetően célzott erre; de a leghatározottabb szavak sem bírtak volna elég erővel bármi gyanút csempészni Elemér szívébe oly gyarlóságok iránt, melyek az imádott lányt a közönséges némberek, a hétköznapi lények színvonalára súlylyeszthetnék” (II. rész, 10. fejezet). Móricz a hosszú körmondat végét önállósítja, külön mondattá teszi (az idézetben dőlttel kiemelve): „A szegény fiú csak egyet felejtett el, azt a kacér tekintetet, melyet Deborah Gyulaira vetett, s mely a lány viseletét egészen más világításba állította volna. Az imént Gyulai észrevehetően célzott erre, de a leghatározottabb szavak sem bírtak volna gyanút csempészni Elemér szívébe. *Oly gyarlóságok az imádott lányban nem voltak az ő számára, melyek az imádott lányt a közönséges némberek, a hétköznapi nők színvonalára süllyesztették volna.*”

Egy másik esetben az eredeti mondat második, nagyobbik, körmondattá fejlődő részét Móricz elhagyta. Ez volt az eredetiben: „[Pécsi] Rangvágának és vallásos nézeteinek éles gáncsolói voltak; azonban tudományát és a közdolgokban jártasságát tagadni nem merték, s még azok is, kik később a helyébe lépett Kassaira megvetéssel és bosszankodással tekintettek, ha őket Pécsi sok foglalkozásai miatt nem fogadható el, fölkeresték az alkalmat, midőn vele résök nyílt találkozhatni” (I. 11.). Ebből az átdolgozás során ennyi maradt: „Rangvágának s vallásos nézeteinek ellenségei voltak, de tudományát és a közdolgokban jártasságát nem merték tagadni.” Az utolsó két tagmondat tartalmát az átdolgozó az előző mondatba hozza előre: „A magas születésűek ugyan eleget hánytorgatták, hogy sücs fia, de sűrűn látogatták.”

Általában azonban, legalábbis a számok tanúsága szerint, nincs így. Tudniillik ha az átírás következetesen ebben az irányban történt volna, az MR. szerkesztettségi értékének kisebbnek kellene lennie a KR.-énél. Valójában azonban nagyobb, ha nem is sokkal (5 századdal). A statisztika tehát ellentmondani látszik Nagy Miklós intuitív, az összbenyomás alapján kialakított véleményének.

Hasonló következtetésre juthatunk a mondategészek szószámában mért hosszúságának összehasonlítása alapján:

5. táblázat. *M-hossz szószámában*

	M	Szó	Átl. M-hossz Szó/M
KR.	1 112	14 815	13,32
MR.	1 139	15 018	13,18
MN.	1 362	15 030	11,03
Σ	3 613	44 863	12,42

A fenti adatok arról tanúskodnak, hogy a mondathosszúság az átdolgozás során nem csökkent lényegesen. Az MR. szó/mondategész hányadosa, vagyis szószámában mért átlagos mondathosszúsága kisebb ugyan a KR.-énél, de csupán 14 századdal. Móricz „saját” értéke az MN.-ben ennél jóval alacsonyabb: 11,03. Vagyis az *Erdély*-trilógia harmadik kötetében a mondategészek hosszúsága átlagosan 2,15 szónyival kisebb, mint az átírásban. Sőt a *Barbárokban* Zsilka Tibor 10,42-os értéket állapított meg, ott tehát a különbség még nagyobb: átlagosan 2,24 szónyi (l. Zsilka 1974: 88). A *Barbárok* balladai hatásának lényeges összetevője a szükszavúság, a szavak és mondatok viszonylagos rövidsége. Ehhez képest a Kemény-mű átdolgozott szövegében, mint láthattuk, a mondatok hosszúsága egészében véve változatlan maradt. Móricz tehát itt sem erőlteti rá Kemény szövegére a maga rövidebb mondatokat alkalmazó stílusát. Az eredeti regény átlagos mondathosszúságát egy kissé csökkenti ugyan, de jóval a saját értékei fölött marad. Vagyis mind a szerkesztettségi, mind a szószámában mért mondathosszúsági adatok ellentmondanak annak a megfigyelésnek, hogy Móricz „szétbontotta” Kemény hosszabb mondatait, és ezáltal „korszerűsítette” a regény mondat szerkezetét. Egyébként is: miért „korszerűbb” a rövidebb mondat, mint a hosszabb? Például Krúdy lényegében ugyanekkor átlagosan 22,48 szó hosszúságú mondatokból építi fel *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című elbeszélését (l. Zsilka 1974: 88), tíz 1913-as novellája pedig 16,71 értéket mutat (Kemény 2009: 171). Kijelenthetjük-e ennek alapján, hogy Móricz „korszerűbb” volt, mint Krúdy? Ezekbe a stílustörténeti kérdésekbe most nem bonyolódhatunk bele.

A nyelvi szintek szerint „alulról fölfelé” haladva eljutottunk a bekezdés szintjéig. Lássuk előbb a mondategészek számában mért bekezdéshosszúság adatait:

6. táblázat. Bekezdéshossz M-számban (szövegszerkesztettség 1.)

	Bekezdés	M	Átl. bek.-hossz M/Bek.
KR.	567	1 112	1,96
MR.	574	1 139	1,98
MN.	698	1 362	1,95
Σ	1 839	3 613	1,96

Ez a mutató azt szemlélteti, hogy a szöveg tagoltságát sem változtatta meg Móricz: a bekezdések átlagos hossza ugyanakkora maradt, jelentéktelen mértékben, 2 századdal még növekedett is. Nem az történt tehát, hogy az átdolgozó rövidebbre fogta a bekezdéseket, sűrűbben nyitott új bekezdést, mint az eredeti szöveg. Ehelyett lényegében változatlanul hagyta az eredeti szöveg tagoltságát, ritmusát. Krúdy 1913-as novelláiban a bekezdések átlagos hosszúsága kerekén 3 mondatnyi (l. Kemény 2009: 173). Ez az adat is jelzi, milyen fontos stílusjellemző tényező a bekezdéshosszúság. Móricznak ebben a tekintetben nem kellett „engedményt tennie” az átírt regény stílusának, mivel saját művében is majdnem ugyanilyen hosszúságú bekezdéseket alkalmazott. Ezzel szemben Krúdy novelláinak 3-as mutatója egy eltérő jellegű, nyugodtabb ritmusú szövegalkotás alkalmazását jelzi.

A bekezdések hosszát a mondategységek átlagos számával is mérhetjük:

7. táblázat. Bekezdéshossz Me-számban (szövegszerkesztettség 2.)

	Bekezdés	Me	Átl. bek.-hossz Me/Bek.
KR.	567	2 564	4,52
MR.	574	2 680	4,66
MN.	698	3 137	4,49
Σ	1 839	8 381	4,56

Ha egybevetjük, átlagosan hány mondategységet tartalmaznak az eredeti és az átírt szöveg bekezdései, ugyanazt tapasztalhatjuk, mint korábban: a bekezdések átlagos mondategység száma sem csökkent az átdolgozás során, sőt kissé még növekedett is (14 századdal nagyobb lett). Vagyis Móricz e szerint a mutató szerint sem tömörítette („korszerűsítette”) Kemény Zsigmond bekezdéseit, nem változtatta meg a szöveg tagoltságát. Nem igaz tehát, hogy az átdolgozó egyszerűsítette volna az eredeti regény stílusát. Pontosabban fogalmazva: ha volt ilyen egyszerűsítés, akkor ez nem ebben nyilvánult meg.

Ugyanezt mutatja a bekezdések szószámban mért hosszúsága is:

8. táblázat. *Bekezdéshossz szószámban (szövegszerkesztettség 3.)*

	Bekezdés	Szó	Átl. bek.-hossz Szó/Bek.
KR.	567	14 815	26,13
MR.	574	15 022	26,17
MN.	698	15 029	21,53
Σ	1 839	44 866	24,39

Láthatjuk tehát, hogy az MR. bekezdései majdnem ugyanannyi szóból állnak, mint a KR.-éi (sőt átlagosan 4 tizeddel többől is, bár ez a hibahatáron belül van). Móricz tehát ebben is engedményt tett Kemény javára a saját stíluseszményével szemben. (Saját átlagos bekezdéshossza ugyanis több mint 4 szóval kisebb.)

Ha egyetlen táblázatban foglaljuk össze az eddig bemutatott mennyiségi mutatókat, az alábbi összképet kapjuk a KR. és az MR. mondat- és szövegszerkesztettségéről:

9. táblázat. *A hét szövegsajátosság adatainak művenkénti összesítése*

	KR.	MR.	MN.	Σ
1. Szóhossz (szótagban)	2,25	2,19	2,02	2,15
2. Me-hossz (szóban)	5,77	5,60	4,79	5,35
3. M-hossz (Me-ben)	2,30	2,35	2,30	2,32
4. M-hossz (szóban)	13,32	13,18	11,03	12,42
5. Bek.-hossz (M-ban)	1,96	1,98	1,95	1,96
6. Bek.-hossz (Me-ben)	4,52	4,66	4,49	4,56
7. Bek.-hossz (szóban)	26,13	26,17	21,53	24,39

Ezek az adatok együttesen arról tanúskodnak, hogy Móricz valóban tiszteletben akarta tartani Kemény Zsigmond stílusának sajátosságait (erről l. a Kelet Népe szerkesztői jegyzetének korábban idézett mondatát: „Nem változtattam meg a stílusát”, mármint Kemény Zsigmond regényéét), és eszerint is járt el, legalábbis ami a mondat szerkesztést és a szöveg tagolását illeti.

Miért érezzük mégis azt, hogy a regény jellege Móricz keze alatt megváltozott (és általában nem előnyére)? Ennek a kérdésnek a tisztázására folytassuk vizsgálódásunkat a szófaji arányok és a képsűrűség (képtelítettség) felmérésével.

Szófajok aránya

A stilisztikai szempontból legfontosabb három szófaj: a melléknév, a főnév és az ige egymáshoz viszonyított arányát a következő három mutató fejezi ki: melléknév/főnév, főnév/ige, melléknév/ige hányados (vö. Zsilka 1974: 83–5, Kemény 2009: 179–83). Elöljáróban megjegyzem, hogy a szófaji kódolásakor – korábbi ilyen munkáimtól eltérően – a tulajdonneveket is beszámítottam, azokat főnévnek minősítve. Ez azonban, úgy gondolom, csak kismértékben csökkenti a korábbi és a mostani eredmények összehasonlíthatóságát.

Elsőként vegyük szemügyre a melléknevek és a főnevek arányát Kemény Zsigmond eredeti szövegében, Móricz átdolgozásában és Móricz saját művében.

10. táblázat. Mn/Fn arány

	Mn	Mn %	Fn	Fn %	Mn/Fn
KR.	1 540	10,39	4 447	30,01	0,34
MR.	1 452	9,66	4 261	28,36	0,34
MN.	1 051	6,99	3 743	24,90	0,28
Σ	4 043	9,01	12 451	27,75	0,32

A fentiekből kiderül, hogy Móricz nem ritkította meg Kemény melléknévi jelzőit, hiszen a Mn/Fn arány az átdolgozásban változatlan maradt. Saját művében, mint láthatjuk, a melléknevek aránya kisebb a főnevekhez képest (0,28, sőt a *Barbárokban* 0,254; l. Zsilka 1974: 88). Olykor persze az átírás során is elhagy mellékneveket, mint az I. rész 8. fejezetének első bekezdésében. Kemény eredeti szövege a következő: „Deborah *fehér, finom, selyemlágú* kezével a *száraz, elfonnyadt és vértelen* arcot, a »beteg asszony« *viaszksárga* arcát simogatta.” [A mellékneveket én emeltem ki, K. G.]. Móricz az átírás során a 3+3+1 jelzőt egyaránt törölte: „Deborah a beteg asszony arcát simogatta.” Az eredeti mondat a könyvben három sor, sok jelzővel, kétszeri jelzőhalmazással, az átírt mondat alig egy sor, és nincs benne jelző. Ennek a radikális rövidítésnek az indoka nyilván funkcionális: Móricz gyorsítani akarja, drámaibbá kívánja tenni a fejezet expozícióját. De az eredmény nem meggyőző: a változtatás valóban egyszerűsít ugyan, egyúttal azonban szűrkít is.

Ez azonban kivételnek tekinthető; a statisztika azt mutatja, hogy az átdolgozó a melléknevek arányát nem igyekezett a saját stílusnormájához közelíteni, hanem meghagyta eredeti állapotában. Összehasonlításként megemlíjtük, hogy ugyanez a mutató Krúdy 1913-as műveiben 0,46 (vö. Kemény 2009: 179). Krúdy tehát nagyobb mértékben él a jelzők nyújtotta színezés lehetőségével, mint akár Kemény, akár Móricz.

A második szófaji mutató a főnevek és az igék arányát szemlélteti. Ez az arány a három mintában a következőképpen alakult:

11. táblázat. *Fn/Ige arány*

	Fn	Fn %	Ige	Ige %	Fn/Ige
KR.	4447	30,01	2266	15,29	1,96
MR.	4261	28,36	2373	15,79	1,79
MN.	3743	24,90	2647	17,61	1,41
Σ	12451	27,75	7286	16,24	1,71

Itt mutatkozik némi különbség az eredeti és az átírt szöveg között: a Fn/Ige hányados az átdolgozott változatban 17 századdal kisebb, mint az eredetiben, vagyis az igék szerepe valamivel (de nem sokkal) nőtt a főnevekéhez képest. De az igazán nagy különbség itt is az eredeti Kemény és az eredeti Móricz között van. A KR. adata 55 századdal nagyobb, mint az MN.-é, azaz Kemény eredeti szövegében markánsan nagyobb a főnevek aránya az igékéhez képest, mint Móricz saját művében. Móricz stílusa „igésőbb”, dinamikusabb, de ezt nem erőlteti rá az átdolgozott műre. Még nagyobb ez a különbség, ha a *Barbárok* 1 alatti (!) értékét (0,947; l. Zsilka 1974: 88) vetjük egybe az MR. 1,79-ével. Móricz itt szinte megtagadja saját stíluseszmenyét (de legalábbis erősen visszafogja azt), tiszteletben tartva az eredeti műnek – az övéhez képest – statikus, főnevek dominálta jellegét. Csak érdekességképpen említem meg, hogy Krúdy elbeszélésében (*Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*) ez a hányados pontosan ugyanakkora, mint Keménynél: 1,96 (vö. Zsilka 1974: 88). Korábbi műveiben, például az 1913-as tíz novellában ez az arány valamivel nagyobb, és egy századdal meghaladja a 2-t (l. Kemény 2009: 182). Ezek tehát egy árnyalattal kevésbé dinamikusak, mint az *Utolsó szivar...*, illetve Kemény Zsigmond regénye.

Végül tekintsük meg a harmadik mutatót, amely a melléknév és az ige arányát fejezi ki:

12. táblázat. *Mn/Ige arány*

	Mn	Mn %	Ige	Ige %	Mn/Ige
KR.	1540	10,39	2266	15,29	0,67
MR.	1452	9,66	2373	15,79	0,61
MN.	1051	6,99	2647	17,61	0,39
Σ	4043	9,01	7286	16,24	0,55

Ez a mutató, az úgynevezett Busemann-együttható még inkább arra szolgál, hogy a szöveg statikusságának, illetve dinamikusságának fokát érzékeltesse. Itt is azt tapasztaljuk, hogy bár az átírt változatban némiképp csökken a mutató értéke (6 századnyi a különbség az MR. és a KR. között az utóbbi javára), a meghatározó különbség nem az eredeti és az átírt szöveg között van, hanem e kettő és Móricz saját művei között (MN.: 0,39; *Barbárok*: 0,24). Ez utóbbiak jóval „igésőbbek”, dinamikusabbak, mint akár az eredeti, akár az átdolgozott *Rajongók*. Móricz stílusának ezt a sajátosságát, az igék szokatlanul nagy gyakoriságát és az ebből fakadó dinamikusságot, gördülékenységet a régebbi szakirodalom is hangsúlyozta (pl. Zsilka 1974: 84–5). Herczeg Gyula szerint Móricznál a nominális stílus periferi-

kus jelenség marad (Herczeg 1982: 160). Barta János is kiemeli Móricz stílusának verbális és Keményének ehhez képest nominális jellegét (Barta 1980: 174–5). Ennek alapján ismételten méltányolnunk kell azt a körülményt, hogy Móricz nem „igésítette” különösebben az eredeti regény kifejezőmódját. Lássuk ezt táblázatba foglalva is:

13. táblázat. Szófajok aránya (összesítés)

	Ige	Fn	Mn	Mn/Fn	Fn/Ige	Mn/Ige
KR.	2266	4447	1540	0,34	1,96	0,67
MR.	2373	4251	1452	0,34	1,79	0,61
MN.	2647	3743	1051	0,28	1,41	0,39
Σ	7286	12451	4043	0,32	1,71	0,55

A KR. és az MR. különbsége mind a három oszlopban jóval kisebb (a Mn/Fn mutatóban pedig éppenséggel nulla), mint e két szöveg és Móricz saját műve között. Vagyis az átdolgozó ebben a tekintetben nem tett erőszakot az eredetin. Pontosabban szólva: ebben a tekintetben sem tett.

A nyelvi képek használata, képtelítettség

Tovább keresve a KR. és az MR. közötti – intuitíve nyilvánvaló – különbség stilisztikai okait, foglalkozzunk most a két szöveg képalkotásával, nyelvi képeinek sűrűségével és jellegével.

Az eredeti és az átdolgozott regény átlagos és százalékos képtelítettségének adatait a következő táblázat foglalja össze:

14. táblázat. Képtelítettség

	Kép	Me	Átl. képtel. K/Me	%-os képtel. K/Me %
KR.	86	2564	0,03	3,35
MR.	59	2680	0,02	2,20
MN.	77	3137	0,02	2,45
Σ	222	8381	0,02	2,65

Ez az első olyan mutató, amelyben jól látható különbség van Kemény és a „Móricz-Kemény” között. A mondategységeknek Keménynél 3,35%-ában van kép. (Itt nyomban szögezzük le, hogy „kép”-en csakis eredeti, kreatív, művészi, kifejező stb. képet értünk, és ennek megfelelően folyt a gyűjtés, a képnek tekinthető szövegszegmentumok kijelölése is.) A Kemény Zsigmond eredeti szövegében mért százalékos arány az átírás során 2,2%-ra csökkent. Móricz tehát a sajátjánál (2,45%) is alacsonyabb szintre metszi vissza a nyelvi képek használatát. Vizsgáljunk meg néhány példát a képszerűségnek erre a csökkentésére.

Ha a kihúzott kép nem eredeti, hanem konvencionális metafora, már-már közhely, akkor a húzás nem árt, sőt inkább használ a szövegnek. Például a KR.-nek ez a részlete az átírt regényből egyszerűen ki van hagyva: „Kis pacsirta, ki a sírfára szállva énekel az életről, és a halál kertjében is keresel örömtanyát, te a ledér remény számára még meg tudnád nyitni szívemet, ha nem zárta volna be örökre a komor való!” (II. 3.) Laczkó Istvánnak ezek a feleségéhez, Klárához intézett ömlengő szavai, amelyek élőbeszédként teljességgel hiteltelenek, a regénynek ahhoz a Móricz által „biedermeier”-nek nevezett rétegéhez tartoznak, amelyet az átdolgozó következetesen kiiktatott annak érdekében, hogy a szöveget a mai (értsd: az 1940-es évekbeli) olvasóhoz közelebb hozza. Így írt erről a már többször is idézett jegyzetben: „előbb csak egy biedermeier [!] szót, fordulatot, mondatszerkesztést riasztottam fel nyolcvanöt éves szendergéséből, majd belemelegedve, voltak oldalak, amiket kihagytam” (Móricz 1940). Az elhagyást a metaforák konvencionálisitása mellett az azóta megváltozott jelentésű és emiatt komikusan ható *örömtanya* kifejezés is indokolja (Keménynél még az összetételi tagok eredeti jelentésében: ’az öröm tanyája, helye’, később azonban: ’nyilvános-ház, bordélyház’).

Másutt nem hagyja ki teljesen, csak egyszerűsíti a szépirodalmi nyelvi közlőhelyé kopott (sőt talán már Kemény idejében is annak tekinthető!) képeket. Például a Gyulai Ferenc jellemzésében található alábbi részt: „Sok ok vértézé szívét a szerelem nyilai ellen, sok tekintet ösztönzé különösen Deborah iránt elfogulatlan nyugalomra, s mindannak kikerülésére, mi célzatos szépelgésnek, mi hódítási vágnak tűnhetnék föl” (II. 17.). Ebből az átírt szövegben ennyi maradt: „Sok oka volt, hogy védekezzék a szerelem nyilai ellen s különösen, hogy Deborahval szemben óvatosan tartózkodjék mindentől, ami hódítási vágnak tűnhetnék fel.” Vagyis „megkegyelmezett” a *szerelem nyilai* toposzának, de elhagyta a *vértézi szívét valami ellen* exmetaforát, valamint a nyelvújítási eredetű *szépelgés* ’enyelgés, bókolva udvarlás’ szót.

A tömörítésnek azonban az előbbieknél értékesebb képi elem is áldozatául eshet. A következő példában az eredeti szöveg így hangzott: „Csak arcvonalain látszék a bánatnak vagy szenvedésnek árnya – egy vékony ködfátyol, melyet a nem eléggé éles szemű észre sem vett, és a kételkedő szintúgy magyarázhatott volna a még be nem hegedt seb által okozott fájdalom nyomának, mint a végképp szétszakított viszony, az eloszlott utolsó családom és az eltemetett szerelem miatti szomorúságnak.” Az MR.-ben ehelyett mindössze ezt olvashatjuk: „[...]”, csak az arcán látszott az eltemetett szerelem miatti szomorúság”. A *családom*ért talán nem kár (bár eszünkbe juttathatja Vörösmarty halhatatlan sorait: „S nem bízhatol sorsodnak jóslatában, / Mert egyszer azt *csalúton* kereséd?”), a *ködfátyol* metaforája azonban eredeti kép, ráadásul jellegzetes eleme Kemény stílusának (l. a *Ködképek a kedély láthatárán* regénycímét is). Elmaradása tehát veszteség.

Olykor pedig éppen azt hagyja el, ami a képben nem konvencionális, hanem eredeti (ha némiképp erőltetett is). Például Kassai Elemér kábultsága *ólomlemezként* fedi be kedélyének láthatárát: „Midőn kábultsága – mint a nehéz felhő a láthatárról, melyet ólomlemezzel látszott befedni – végtére eltűnt, Elemér csak egyetlen érzés lidércnyomása alatt szenvedett” (II. 10.). Az átírás során, sajnálatosan

kontraszelektív módon, a hasonlatból a *nehéz felhő* maradt meg, és az *ólomlemez* maradt ki: „Mikor kábultsága – mint láthatárról a nehéz felhő – végre eltűnt, csak egyetlen lidércnyomás alatt szenvedett.” Talán jobb lett volna fordítva vagy az egészet érintetlenül hagyni.

A példák végére egy olyan esetet hagytam, amelyben egy egész képsorozatot metsz ki az átírói szike. Pécsi Deborah és Gyulai Ferenc szerelmi versengését az eredetiben ez a hatalmas ívű körmondat érzékelteti: „A pandal inkább visszhangozhatja egy pásztordal méla rímét, a fűvény, melyet a szél kerget, inkább őrizheti a vándor lábnyomait, a folyam tükre inkább viheti tova az árnyat, melyet a parttól a virág emlékül vetett rá, mint ahogy képes a Gyulai szíve Deborah érzéseinek felelni, a Gyulai kedélye Deborah kecseinek igézete alá esni, a Gyulai szeme Deborah tekintetének delejes erejét észrevenni, a Gyulai szelleme Deborah szellemének varázsától át meg áthatva lenni” (II. 16.). Móricz ezt a valóban terjengős, egyben azonban vitathatatlanul költői mondatot teljes egészében mellőzi. Pedig a három párhuzamos hasonlóból és négy párhuzamos hasonlítottból összetevődő, egyenlőtleneket összehasonlító szerkezet stílusosan adekvát módon tükrözi (a szó szoros értelmében „leképezi”) a két fiatal érzelmi viszonyának bonyolultságát. A *pandal* tájszó (itt metaforikusan, ’égbolt’ jelentésben) elmaradása is veszteségnek tekinthető.

Összegezve: a százalékos képtelítettség több mint egy százalékpontnyi különbsége Kemény Zsigmond nyelvi képeinek megritkításából, a hasonlatok, metaforák, halmozások gyakori kihúzásából ered.

Ezzel el is érkezünk a legérzékenyebb ponthoz, a rövidítéshez. Annak idején Illés Endre polemikus cikke ezt a kérdést nem tárgyalta, hanem a szóhasználat sajátosságaira korlátozta szűrőpróbaszerű egybevetéseit (archaizálás, modernizálás stb.). Holott az, ami igazán radikálisan érintette Kemény Zsigmond regényének épségét, megváltoztatva annak jellegét, ritmusát, éppen ez, a húzás volt. Befejezésül ezzel foglalkozom.

A rövidítés mértéke, jellege és okai

Barta János becslése szerint az átírt változat egyharmadával rövidebb az eredetinel (Barta 1980: 171). A KR. és az MR. szövegének (a MEK-ben található) és az általunk digitalizált) az egybevetése ettől egy kissé eltérő eredménnyel járt: eszerint Móricz „csak” valamivel több, mint egynegyedét törölte Kemény Zsigmond művének. Mivel a regény négy nagy részből áll, a rövidítés mértékét részenként is megnéztem. Az alábbi táblázat negyedik oszlopa azt mutatja, hány százaléka maradt meg a négy rész, illetve a teljes mű eredeti szövegének. Az ötödik oszlop a százalékos különbséget, a csökkentés mértékét tartalmazza ugyancsak részenként és a szöveg egészében.

15. táblázat. Az MR. húzásai. Összesítés

Rész	KR.	MR.	%	%-különbség
I.	168 416	130 815	77,67	-22,33
II.	234 016	171 462	73,26	-26,74
III.	204 025	143 364	70,26	-29,74
IV.	236 503	179 881	76,05	-23,95
Σ	842 960	625 522	74,20	-25,80

Mint láthatjuk, a négy rész között a húzás aránylag egyenletesen oszlik meg. Annál nagyobb a különbség az egyes fejezetek rövidítése között. Ezt részenként táblázatba foglaltam (I. a függelékben). A legkisebb (7% alatti) és a legnagyobb (50% fölötti) húzások listája a következő:

< 7%	> 50%
I. 5.: -3,43	III. 12.: -66,16
I. 6.: -6,41	IV. 16.: -60,53
I. 13.: -6,52	III. 9.: -58,30
I. 14.: -6,52	IV. 9.: -54,99
I. 10.: -51,97	I. 9.: -51,46

Figyelmet érdemlő, hogy a legkisebb húzások mindegyike az I. részből való. Eleinte talán kevésbé merészen rövidített? Vagy „az alapok lerakását”, a környezet- és jellemrajz megalapozását nem akarta megzavarni? Ellene szól ennek, hogy a legnagyobb húzások között is van kettő, amely az I. részből származik. Érdekes az is, hogy a II. részben nincs 50% fölötti húzás (I. a függelékbeli táblázatot). Ennek okát csak találgathatnánk. Nem tesszük. Ehelyett megnézzük, mit tartalmaz, milyen jellegű a legnagyobb mértékben megmaradt (I. 5.) és a legnagyobb húzást elszenvedett (III. 12.) fejezet.

A szinte alig rövidített (-3,43%) I. 5. fejezet a háború vagy béke kérdéséről folyó tanácskozás elbeszélését tartalmazza. Szereplői: Rákóczi György fejedelem, Kassai kancellár, a rendek vezetői (Kemény János, Serédi, mások). A békepártinak tartott Kassai váratlanul a háború mellett érvel, de két feltétellel: az elégedetlenkedő, szervezkedő főurak lefogása („honestia custodia”) és a szultán jóváhagyásának elnyerése. Kint zajong a nép, a háború és a béke hívei ott is vitatkoznak. A tanácskozás, Kassai nyilvánvaló sikerével, feloszlik. Annak, hogy a fejezet szövege lényegében változatlan maradt, az lehet az oka, hogy az érvek-ellenérvek fogaskerékszerűen egymásba illeszkedő sorozatába nemigen lehet belenyúlni, és nem is kell: a regénynek egyik legfeszesebb fejezete ez. Ebből a közéleti tárgyú részből teljesen hiányzik a lelki folyamatok boncolgatása, és ami ezzel stílárisan együtt jár, a nyelvújítási eredetű elemek használata. Ezeket Kemény, úgy látszik, a magánéleti tárgyú részekre tartogatja. Móricz javító tolla tehát emiatt sem érzi szükségét a beavatkozásnak.

Az ellenkező végletet a III. 12. fejezet képviseli, amelynek hossza csaknem kétharmadával, 66,16%-kal csökkent. Ennek tartalmi vázlata a következő: Klára kitűnik a palotahölgyek közül; találgatják, ki lehet. Nagy önuralommal leplezi nyugtalanságát. Báthori Zsófia hercegnő is felfigyel ügyességére, sőt Petneháziné udvarmesternő is megenyhül iránta. Petneháziné beszélgetése Kláráról a hercegnő egykori szárazdajkáival és mostani nevelőjével, Annával. Az utóbbi az udvarmesternőtől hallottakat rögtön megosztja Zsófia hercegnővel, aki még nem találkozott az új udvarhölgygel, ezért kíváncsi rá. Melyikük a szebb? – évődik Annával. Elhátározza, hogy utánajár „a fejedelemné titkának”, megismerkedik a titokzatos fiatal hölgygel. Ez a fejezet három fő részből áll: 1. Klára helyzetének, lelkiállapotának boncolgatása; 2. Petneháziné és Anna beszélgetése Klára kiletéről; 3. Zsófia hercegnő és Anna párbeszéde ugyanerről. A cselekmény áll, lényegében nem történik semmi, az események csak a szereplők lelkében zajlanak. A két párbeszéd – különösen az utóbbi – Mikszáth gonoszkodó megjegyzését juttathatja eszünkbe a „menüettet táncoló elefánt”-ról (hivatkozik rá, de pontos helymegjelölés nélkül Nagy 1958: 53). Az átíró mind a lélekelemzést, mind a két dialógust alaposan megrövidítette. Az előbbi párbeszédből 29, az utóbbiból 37 nyomtatott sort törölt (az utóbbinak szinte az egészét).

Általánosságban elmondhatjuk, hogy Móricz rendszeresen kihúzza az elbeszélő „kiszólásait”, metanyelvi kommentárjait, például „Volt-e csalokoskodás e nézetekben? Vizsgálni nem akarjuk, csak följegyezzük” (II. 8.); „A csillagjós kémterme reánk nem tenné sem azt a hatást, melyet a tudomány emberének a vizsgálódásokra szükséges eszköztára tesz, sem azt, melyet egy delejező misztikus szobája, hol a tisztánlátók és nyílt szemmel alvók kérdeztetnek ki” (II. 19.). A legkirívóbb példa erre a Kemény korában divatosnak mondható elbeszélői modorosságra az I. 2. fejezet befejezése:

„De mi, kik növelésünknel és véralkatunknál fogva inkább szeretjük a szenvedélyeket a szobában, mint a szabad ég alatt látni és vizsgálni, hagyjuk el most a tomboló sokaságot, és szép csendesen a Templom utcán végigballagva, kísértünk meg a »harmadik udvar« kapuján a fejedelmi lakba menni, hátha ott benn érdekesebb jelenetekre találunk.

Minket senki sem fog föltartóztatni.

Helyzetünk egészen kivételes.

Használjuk tehát az alkalmat.

Ne késsünk a szép nők öltözködőtermébe is betekinteni.

Nekünk ez a szemérmes reggeli órákon sem tilos, midőn különben az ablakfüggönyök legördítve, és az ajtózávarok előre vannak tolva.

Siessünk!”

Móricz a fenti részt teljes egészében kihagyta, gyorsítva ezzel az elbeszélés folyamatát, de kétségtelenül megváltoztatva a regény jellegét.

Az események leírásából is bátran elhagy, ha úgy ítéli meg, hogy azok nem viszik előbbre a cselekmény folyamatát. Így marad ki Deborah tánca ifjabb Rákóczi Györggyel (III. 9.) vagy a balázsfalvi templom rejtett kriptájának és a benne talált csontváznak a vadromantikus története (IV. 9.). Az utóbbi húzást Nagy Miklós is, Barta János is helyesli (vö. Nagy 1958: 53; Barta 1980: 171, 6. jegyzet)

arra hivatkozva, hogy ez a részlet a romantika rekvizituma, következésképpen anakronizmus a 17. században játszódó regényben. Ez az érvelés vitatható, hiszen egy történelmi regény nyelvi világát éppúgy befolyásolja az a korszak, amelyben megírták, mint az, amelyről szól. Ez továbbvinne Kemény archaizálásának, pontosabban az archaizálás hiányának a kérdéséhez. Erre talán egy másik írásunkban térhetünk ki.

Nemritkán a párbeszédet is tömöríti Móricz (nyilván az „életszerűség” fokozására). Ilyen volt Zsófia hercegnő és bizalmasa, Anna már említett beszélgetése (III. 12.), amelyből szinte semmi sem maradt meg. Radikális húzást szenvedett Báthori Zsófia és jegyese, ifjabb Rákóczi György évődése is (IV. 16.). Végül pedig egy párbeszédet, Elemér és Gyulai Ferenc dialógusát (II. 18.) teljesen elhagyta. Ez az egyik legnagyobb, a könyvpéldányban öt és fél oldalra rúgó rövidítés. Ennek okát abban kereshetjük, hogy Móricz pergőbbé akarta tenni a cselekményt. A PIM-ben őrzött könyvpéldány I. kötetének 277. oldalára felül ceruzával oda is írta: „Nincs benne, amit ne tudnánk.” De a veszteség nagyobbban bizonyul, mint a nyereség, mivel ez a beszélgetés lényeges vonásokkal járult (volna) hozzá a két fiatalember, Deborah korábbi és későbbi udvarlójának jellemképéhez.

A Móricz alkalmazta rövidítéseknek az a leginkább vitatható fajtája, amely a szereplők lelkiállapotának, érzelmi folyamatainak olykor belső monológgá vagy szabad függő beszéddé fejlődő leírását, elemzését áldozza fel a cselekményesség oltárán. Erre a jelenségre már Illés Endre cikke is felhívta a figyelmet: „legsúlyosabbnak azt érzem, hogy Móricz majd minden alkalommal elhagyja Kemény észrevétlenül odalopott, árnyalati finomságú, belső jellemzéseit. [...] Aki Móricz »fordítását« olvassa, éppen Kemény jellemző emberlátását nem ismeri meg” (Illés 1941: 10).

Csak néhány példát ezekre a kedvezőtlen változtatásokra (a kihagyott szövegrészeket nem idézhetem, mert hosszú, általában egy-két oldalnyi rövidítésekről van szó): a II. 6. fejezet befejezése mintegy belülről ábrázolja azoknak bántalmának a hatását, amelyek a fejezet során Deborah-t érték. Pécsi Simon leánya abban a félórában, amennyi időre egyedül marad, felidézi a „beteg asszony” történetét és iszonyú halálát, az őt ért támadást, a csöcselék gúnyolódását, a segítségére siető két ifjút, végül a jegyesének hitt Elemérrel való szakítását. Mindez valóban nem újdonság a regény olvasójának, minthogy korábbi események összefoglalását nyújtja, de ahogy mindez felidéződik a szereplő lelkében, az hozzájárul Deborah jellemzéséhez. Elhagyása tehát megváltoztatja az elbeszélés jellegét. Ugyanilyen módon iktatja ki az átdolgozó a III. 3. és a III. 13. fejezetben Klára lelkiállapotának leírását. Még azt az egymondatos bekezdést is kihagyja (IV. 3.), amelyben az ellenszenvesnek ábrázolt Kassai kancellár gondolatairól esik szó. Ezek által az elhagyások által az elbeszélés feszesebbé, egyúttal azonban hűvösebbé, sőt ridegebbé vált. Móricz egy nem sokkal az átdolgozás publikálása utáni, eljárását megindokolni kívánó cikkében ezt írta Keményről: „ez a nagy regényíró egy riporter hűvösségével és pontosságával közli a tényeket. Senki ennyire tárgyilagosan nem írt nálunk: a jellemek, érzelmek és vak szenvedélyek bonyolult szövevényeiről” (Móricz 1941). Ezt látta, értékelte Keményben, következésképp ezt a jellegét erősítette fel átírásában a finom belső árnyalások mellőzésével.

Végül a teljesség kedvéért megemlíjtük (bár ezekről korábban már esett szó), hogy az átdolgozó szívesen elhagyja az olyan képeket, képsorozatokat, amelyek öszerint megállítják a cselekmény folyását, és a terjedelmes körmondatokat olykor szétszedi vagy megkurtítja (látuk azonban a statisztikából, hogy ez korántsem befolyásolja annyira az eredeti regény mondatszerkesztését, mint azt a szakirodalom feltételezi).

Olykor persze javára is válhat a szövegnek a mesteri kézzel végrehajtott rövidítés. A tárgyilagosság kedvéért idézzünk erre is egy példát. A II. 8. fejezet egyik mondata eredetileg így írta le a külvárosi tömeg viselkedését: „E csoportot azonban meggyéríté egy terjengeni kezdő hír a fehérvári tor iránt, mely szintén sokat ígérő korrajzokban festeték a falánk képzelődés elébe.” Móricz e helyett a nehézkes fogalmazás helyett a következő (valóban rövidebb és elegánsabb) megoldást választja: „A tömeget azonban megritkította egy új hír, hogy Fehérváron is lesz tor, mely szintén sokat ígér.” Talán ebben a szellemben és módon kellett volna elvégezni az egész átdolgozást.

Összegezés, értékelés

A három mintának (KR., MR., MN.) kvantitatív módszerrel végzett egybevetése azt mutatta ki, hogy a mondat- és szövegszerkesztés, valamint a fő szófajok aránya tekintetében Móricz igyekezett alkalmazkodni az átírandó szöveghez, nem erőltette rá a maga stíluseszményét, csak közelítette ahhoz. Végeredményben tehát a húzásoknak tulajdonítható, vagy elsősorban azoknak, hogy Kemény regényének jellege az átírásban megváltozott. Éppen az veszett el belőle (vagy legalábbis halványult el benne), ami az eredeti műnek a sajátosságát megadta: a belső monológ, a cselekmény olykori megállítása, a lélekelemzés, a szereplők tudati folyamatainak érzékeltetése. A rajongók ezáltal – talán – gördülékenyebbé, könnyebben olvashatóvá vált, de azon az áron, hogy megszűnt igazi Kemény Zsigmond-regény lenni. Így a zabolátlan remekmű helyett egy olyan művet kapunk, amely alig rozszabb, mint amilyen az Erdély tervezett, de meg nem valósult folytatása lett volna. Ebben tehát Vargha Kálmánnal értek egyet, aki szerint „Móricz olyan regényszöveget hozott létre, amely se nem modern, se nem tizenkilencedik századi, sem Kemény, sem ő maga nem vállalhatná teljesen a sajátjának” (Vargha 1962: 195).

Míndezen alapján – bármennyire tiszteljük is Móricz szándékának nemességét és az átírásra fordított önzetlen munka értékét (ennyi idő alatt, az ő munkatempóját ismerve, egy saját regényt is megírhatott volna) – *A rajongók* átdolgozását stilisztikai, de különösen regénypoétikai szempontból sikertelen vállalkozásnak kell minősítenünk, megerősítve ezzel Illés Endre (1941) és – visszafogottabb megfogalmazásban – Nagy Miklós (1958), Vargha Kálmán (1962) és Barta János (1980) véleményét.

Amit azonban hasznosítani lehetne Móricz Zsigmond javításaiból, azt nem lenne szabad veszni hagyni. Például csakugyan meg kellene igazítani a szabálytalan – úgy értem, hogy a Kemény Zsigmond idejében érvényben levő nyelvi normához képest is szabálytalan – szórendű mondatokat, amelyek a Magyar

Klasszikusok kiadásában és annak elektronikus változatában (MEK) ma is egytől-egyig megtalálhatók. (A példák idézésétől megkímélném az olvasót, de egy későbbi munkámban szeretnék visszatérni rájuk.) Ezzel valóban közelebb hozhatnánk a regényt a mai közönséghez, eleget téve ezzel Móricz Zsigmond egykori kívánságának is.

Barta János *A rajongók* átdolgozásáról szóló alapos és szép tanulmányában úgy vélekedett, hogy „[a] lapról lapra, mondatról mondatra való egybevetés ma már nyilvánvalóan nem érné meg a fáradságot” (Barta 1980: 171). Nekem viszont a kérdéssel való foglalkozás során az a meggyőződésem alakult ki, hogy a regény eredeti szövegének és Móricz átdolgozásának akár szóról szóra történő összehasonlítása valóságos kincsebányója lehetne mind a Kemény Zsigmond, mind a Móricz stílusára vonatkozó kutatásoknak. Ezt a kutatást én magam is szeretném folytatni egy Kemény szó- és nyelvhasználati sajátosságaival foglalkozó, de Móricz változtatásait is figyelembe vevő tanulmánnyal.

FORRÁSOK

- Kemény Zsigmond: *A rajongók*. Történeti regény. Pfeifer Ferdinánd, I–II. Pest, 1858, III–IV. Pest, 1859.
- Báró Kemény Zsigmond: *A rajongók*. Regény négy részben. Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Buda-Pest [!], 1897. (Báró Kemény Zsigmond Összes Művei 7.)
- Báró Kemény Zsigmond: *A rajongók*. Regény. R. Hirsch Nelli rajzaival. I–II. Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, [Budapest], 1904.
- Móricz Zsigmond által javított példánya, I. 19–50, 101–299, II. [3]–52, 77–[336]. Petőfi Irodalmi Múzeum, Móricz-hagyaték, M100/5094.
- Ennek gépelt tisztázata, I. 1–104, II. 1–113, 115–23. Uo. M100/5097.
- Báró Kemény Zsigmond: *A rajongók*. I–II. Az Est Lapkiadó Rt. És a Pesti Napló Rt. Kiadása, [Budapest, é. n.] (Filléres Klasszikus regények.)
- Kemény Zsigmond regénye: *Rajongók*. Móricz Zsigmond átírásában. I–II. Az Athenaeum kiadása, [Budapest], 1940. (Hires könyvek.)
- Kemény Zsigmond: *A rajongók*. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest], 1958. (Magyar Klasszikusok.)
- Kemény Zsigmond: *A rajongók*. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest], 1969. <http://mek.oszk.hu/08000/08034/08034.htm>
- Móricz Zsigmond 1960. *A nap árnyéka*. Erdély. III. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest]. <http://mek.oszk.hu/01200/01206/html/>.

SZAKIRODALOM

- Balogh Tamás 2004. Mai színpadra átirta: Móricz Zsigmond. *Tiszatáj* 7. sz. 48–67. www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/04-07/balogh.pdf.
- Barta János 1980. Móricz Zsigmond *Rajongók*-átírása. *ITK* 84: 170–5.
- Cséve Anna 2005. Szituálatlan üzenetek. Az újraolvasás és újíráis alternatíváiról a Tragédiában. In: Onder Csaba (szerk.): *Az újraolvasott Móricz*. Előadások és tanulmányok. A Nyíregyházi Főiskola Irodalom Tanszéke, Nyíregyháza, 80–9.
- Féja Géza 1940. *Rajongók*. *Magyarország*, dec. 15. 7.
- Herczeg Gyula 1982. *Móricz Zsigmond stílusa*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Illés Endre 1941. A veszélyes út. Móricz Zsigmond és a „Rajongók”. *Nyugat*, jan. 1. 8–12.
- Kemény Gábor 2009. Prózastílus-jellemzés kvantitatív módszerrel (Krúdy Gyula három regénye és tíz novellája 1913-ból). *Nyr*. 133: 155–96.

- Kemény Gábor 2011. Krúdy Szindbádja és a Márai-Szindbád a számok tükrében. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 114–32.
- Laczkó Géza 1942. Átirás. *Pest*, jún. 5. 3.
- Martinkó András 1977. *Teremtő idők*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Móricz Zsigmond 1940. Kemény Zsigmond: Rajongók. *Kelet Népe*, aug. 15. 15. (A Szerkesztőségi asztal rovatban.)
- Móricz Zsigmond 1941. Móricz Zsigmond mondja. *Híd*, jan. 21. 15.
- Nagy Miklós 1958. Bevezetés. Kemény Zsigmond és A rajongók. In: Kemény Zsigmond: *A rajongók*. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest], 5–58.
- Németh László 1940. Kemény Zsigmond. In: Kemény Zsigmond: *Rajongók*. Móricz Zsigmond átirásában. Athenaeum, [Budapest], I. 7–47.
- Németh László 1968. *Kiadatlan tanulmányok*. I–II. Magvető, Budapest.
- Radnóti Miklós 1989. *Napló*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- [Réz Pál] 1960. [Utószó.] In: Móricz Zsigmond: *Erdély*. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest], III. 383–91.
- Sütő András 1973. *Istenek és falovacskák*. Esszék, újabb tünődések. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Szegedy-Maszák Mihály 1989. *Kemény Zsigmond*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- [Szerző és cím nélkül.] 1941. *Független Magyarország*, jan. 27. 4. (Az Egy hét rovatban.)
- Vargha Kálmán 1962. *Móricz Zsigmond és az irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zsilka Tibor 1974. *Stilisztika és statisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Függelék

16. táblázat. Az MR. húzásai. Első rész

Fejezet	KR.	MR.	%	%-különbség
1.	11966	9801	81,90	-18,10
2.	20010	15173	75,82	-24,18
3.	14189	11186	78,83	-21,17
4.	11447	8661	75,66	-24,34
5.	10543	10182	96,57	-3,43
6.	15617	14617	93,59	-6,41
7.	10919	8018	73,43	-26,57
8.	5964	4976	83,43	-16,57
9.	10535	5114	48,54	-51,46
10.	4788	2300	48,03	-51,97
11.	18028	11516	63,87	-36,13
12.	8481	6521	76,88	-23,12
13.	9144	8548	93,48	-6,52
14.	10902	10192	93,48	-6,52
15.	5883	4010	68,16	-31,84
Σ	168416	130815	77,67	-22,33

17. táblázat. Az MR. húzásai. Második rész

Fejezet	KR.	MR.	%	%-különbség
1.	8661	6628	76,52	-23,48
2.	12287	10444	85,00	-15,00
3.	13817	9358	67,72	-32,48
4.	9406	8599	91,42	-8,58
5.	10012	5581	55,74	-44,26
6.	11798	7211	61,12	-38,88
7.	6898	4799	69,57	-30,43
8.	13173	11005	83,54	-16,46
9.	9339	6219	66,59	-33,41
10.	12690	7574	59,68	-40,32
11.	20110	18434	91,66	-8,34
12.	16018	12148	75,83	-24,17
13.	9562	7186	75,15	-24,85
14.	9105	5210	57,22	-42,78
15.	4212	2346	55,69	-44,31
16.	4967	3578	72,03	-27,97
17.	16802	12996	77,34	-22,66
18.	24020	13528	56,31	-43,69
19.	12538	10752	85,75	-14,25
20.	8601	7866	91,45	-8,55
Σ	234016	171462	73,26	-26,74

18. táblázat. Az MR. húzásai. Harmadik rész

Fejezet	KR.	MR.	%	%-különbség
1.	16342	12409	75,93	-24,07
2.	9984	7258	72,69	-27,31
3.	13762	9248	67,19	-32,81
4.	5098	4133	81,07	-18,93
5.	9640	7200	74,68	-25,32
6.	19065	17520	91,89	-8,11
7.	20525	18197	88,65	-11,35
8.	8627	4834	56,03	-43,97
9.	13587	5667	41,70	-58,30
10.	10949	8377	76,50	-23,50
11.	25329	16477	65,05	-34,95

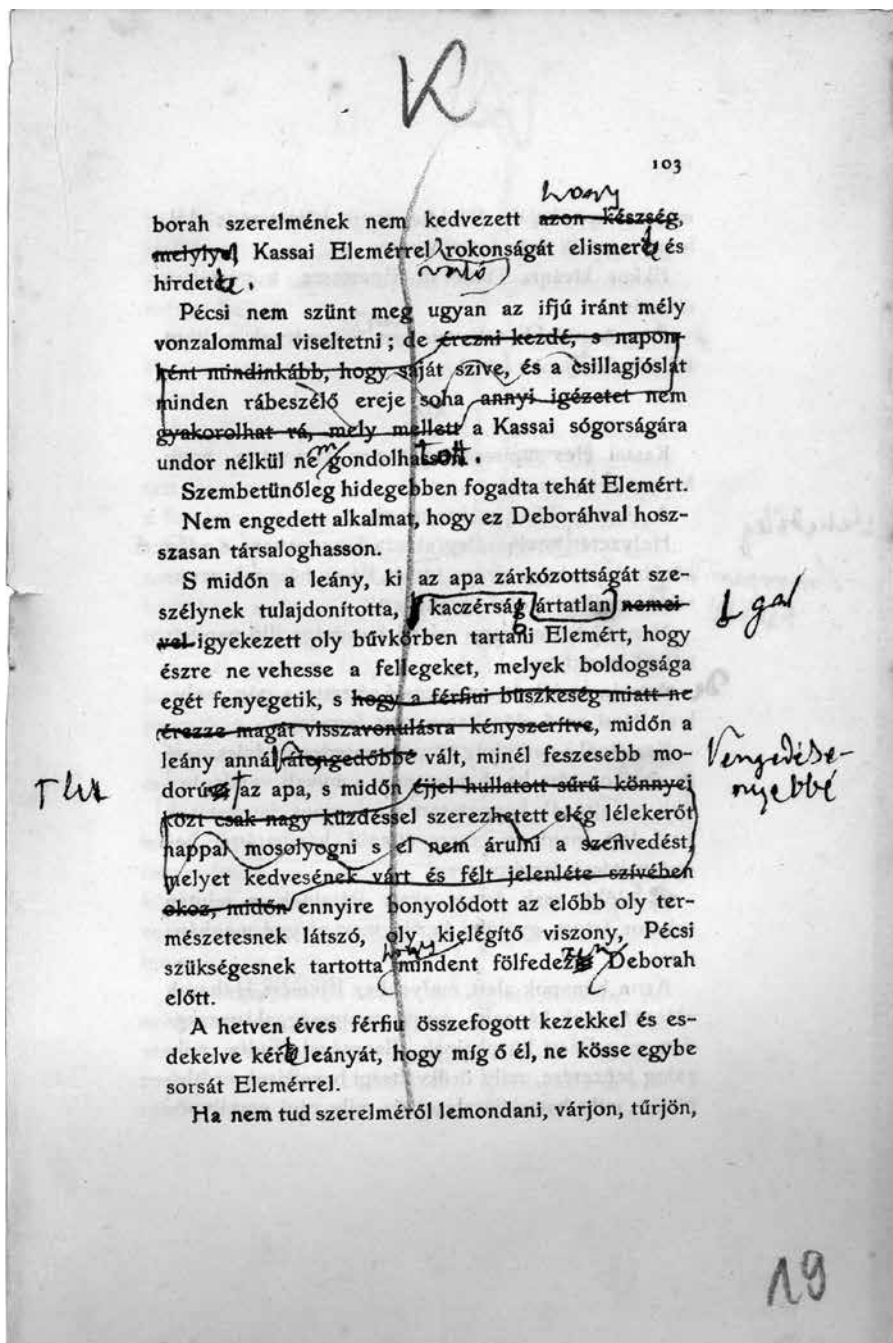
Fejezet	KR.	MR.	%	%-különbség
12.	10120	3425	33,84	-66,16
13.	8138	5405	66,41	-33,59
14.	791	5661	72,66	-27,34
15.	14389	10545	73,28	-26,72
16.	10679	7008	65,62	-34,38
Σ	204025	143364	70,26	-29,74

19. táblázat. Az MR. húzásai. Negyedik rész

Fejezet	KR.	MR.	%	%-különbség
1.	15268	12246	80,20	-19,80
2.	10551	8463	80,21	-19,79
3.	11213	9604	85,65	-14,35
4.	22340	20362	91,14	-8,86
5.	23748	21651	91,16	-8,84
6.	13191	7542	57,17	-42,83
7.	21278	14477	68,03	-31,97
8.	6108	5356	87,68	-12,32
9.	8765	3946	45,01	-54,99
10.	10578	8236	77,85	-22,15
11.	17461	9828	56,28	-43,72
12.	18527	15710	84,79	-15,21
13.	13005	11966	92,01	-7,99
14.	6468	5954	92,05	-7,95
15.	7207	6204	86,08	-13,92
16.	17362	6853	39,47	-60,53
17.	4206	3897	92,65	-7,35
18.	7031	6105	86,82	-13,18
19.	2196	1481	67,44	-32,56
Σ	236503	179881	76,05	-23,95

Kemény Gábor

egyetemi tanár ny. tudományos tanácsadó
ME BTK MTA Nyelvtudományi Intézet



1. melléklet. Egy oldal Móricz Zsigmond javításaival Kemény Zsigmond
 A rajongók című regénye 1904. évi kiadásának I. kötetéből.
 Feltehetőleg az áthúzás és a K is Móricztól ered (talán a „Kész!” rövidítése)

vagy? (Mintha lábát a padimentumhoz szegez-
ték volna.) Cselédeimmel kidobatlak. (Hallgat az
akasztófa-virág.) No, Pista, többet ne tréfálgj velem.
(El kell, hogy láb alól tegyem.)

Léptek hangzának.

— Mégis itt vagy? (Bizonyosan Elemér jön.)

Kassai redős homlokán gyöngyözött a veríték.

Nem az unokaöcs jelent meg, de Demeter, a vén
szolga.

Laczkó István még mindig összefont karral, fenye-
getően és daczosan állott a főúr előtt.

Nem tűrheté Kassai a megaláztatást, és cselédje
bámuló tekintetét.

— Demeter! ezt az embert ki nem kell innen bo-
csátani, míg rendeletemet nem veszed.

— Értem, nagyságos úr.

Kassai más szobába távozott.

Egy legényt a tornácra küldött, hogy ha Elemér
jönne, ne bocsássa be. — Mondd neki, beteg vagyok,
lefekéüdtem.

Ekkor hívatá a titkárt.

Elbeszélte, hogy egy szökött jobbágyot akar Rá-
polttra küldeni. Megparancsolá, induljon vele tüstént
útra, s tartson mindent titokban.

— Csak Demeter fog társad lenni. Vigyetek ma-
gatokkal töltött fegyvert. Lőjétek le, ha moczozni
mer. Demetert Rápolton kulcsárrá teszed. Ott mondd
meg neki akaratomat. Podgyászait, vagyonát később
indítod utána.

Befejeztem az újrainért
font Kondipál o. d. és
harangot
Bp. 1960 aug. 1. J

SUMMARY

*Kemény, Gábor**The zealots.***A quantitative comparison of
Zsigmond Kemény's novel and Zsigmond Móricz's revision**

In 1940, Zsigmond Móricz revised Zsigmond Kemény's historical novel *The zealots* (1858) set in the age of 17th-century wars of religion in order to make the reception of this valuable literary piece easier and more enjoyable for twentieth-century readers.

In the present paper, the author uses the method of quantitative stylistics to compare the original novel with its revised version. In particular, he seeks answers to the following questions:

- What quantitative indices can be established in the two texts from the level of syllables via those of words, clauses, and sentences, up to the level of paragraphs?
- What are the proportions of occurrence of the major parts of speech (nouns, adjectives, verbs)?
- How densely spaced are linguistic images; how high is the image saturation of the two texts?
- To what extent did Móricz shorten the original text and what were the reasons of such abridgement; which parts were less and which parts were more or even radically curtailed?

Finally, by way of a summary, the author tries to characterise and evaluate Móricz's revision work.

Keywords: style, stylistics, quantitative stylistics, sentence structure, linguistic image, image saturation.